

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Реалізація європейського вибору України передбачає необхідність демократичних перетворень в усіх галузях суспільного життя. Успішність демократичного поступу країни залежатиме від того, як ці перетворення будуть відбуватися в кожній сфері діяльності, і як вони вплинуть на кожного громадянина, а також від того, як усі члени суспільства усвідомлять принципи та інституції демократії.

Демократія вимагає позитивних здобутків для забезпечення свого існування. Такими здобутками повинні стати політична система, яка задовольняла б людей більше, ніж конкурентна форма врядування, економічне зростання, інтелектуальне та духовне стимулювання.

Питання демократії – це питання системи влади і державного устрою системи в цілому, що складається з різних підсистем: законодавчих, виконавчих, судових органів, засобів масової інформації, систем освіти та ін. Усі вони взаємопов'язані і впливають один на одного, на суспільство в цілому і виконують певну функцію в демократизації суспільства: законодавчі органи забезпечують суспільство нормативними рамками демократизації; виконавчі – працюють над питаннями управління суспільством в рамках цих законів; судові власті стоять на варті законів. Засоби масової інформації є не лише важливим джерелом інформації, а й суттєво впливають на формування суспільства. Але всі функції цих підсистем виконують люди, які до початку роботи в цих органах отримали освіту в навчальних закладах. Таким чином, саме в навчальних закладах і повинен формуватися демократичний спосіб мислення й діяльності майбутніх активних і повноправних членів суспільства.

Створення незалежної демократичної держави на засадах національного відродження, прав людини, складні процеси сучасного суспільного розвитку, радикальної перебудови політичної, соціально-економічної та духовної сфер життя в Україні вимагають особливої уваги до освіти, її засад, до створення адекватних умов для її розвитку у відповідності загальним тенденціям демократизації усіх сфер суспільного життя.

Освіта – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, та економічного розвитку суспільства, нації, держави. Розбудовуючи освіту, держава інвестує власне майбутнє, бо сьогодні саме освіта формує особистість нації, спрямовує розвиток її культури і надає можливості для забезпечення рівноправних шансів у житті для кожної людини.

Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократизму, національної свідомості, взаємоповаги між націями. У цих умовах проблема демократизації освіти в цілому й демократизації відносин учасників освітнього процесу, зокрема, стають виключно актуальними.

Виразною стала тенденція поглиблення і розвитку демократизації структури української освіти на всіх її рівнях. У перших рядках «Державної національної програми «Освіта. Україна ХХІ століття» (1992 р.) читаємо: «З перетворенням України в самостійну державу освіта стала власною справою

українського народу... Динамізм, притаманний сучасній цивілізації, зростання соціальної ролі особистості, гуманізація та демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, швидка зміна техніки і технологій в усьому світі – все це потребує створення таких умов, за яких народ України став би нацією, що постійно навчається [2, 5].

З розпадом СРСР в Україні розпочались змагання за створення виключно мирним шляхом демократичного суспільно-політичного і державного устрою, що стало рівнозначним за своїми наслідками мирній соціальній революції. Означені суспільством процеси склали в свою чергу основу демократизації навчального процесу в освітніх закладах нової України з метою всілякого розвитку вродженого особливого хисту кожного, його таланту. Ці ж суспільні процеси визначили умови і шляхи демократизації педагогічного життя, хоч сам по собі процес розпаду СРСР виявився складним і суперечливим.

На основі Акту проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, що був схвалений того ж року 1 грудня всенародним голосуванням, «Закону про освіту», «Про мови в Україні, а також «Державної національної програми «Освіта. Україна ХХІ століття» (1992 р.), справа освіти нарешті стала власною справою українського народу. Це стало визначальним. Відповідно до Конституції України, прийнятої п'ятою сесією Верховної Ради України 28 червня 1996 року, повна загальна середня освіта стала у нашій державі не лише гарантованою, але і обов'язковою [4, 25].

Стратегія демократичного розвитку національної освіти об'єктивно передбачає реалізацію політичної ідеології українського державотворення. Більше того: без останнього немає першого. Це зміцнює мир і злагоду між народами України, їх взаєморозуміння і взаємопідтримку. Водночас справа ускладнюється тим, що власне процес демократизації навчання і освіти в навчальних закладах різних рівнів є в свою чергу складним і неоднозначним у своїх практичних виявах в кожному окремому випадку.

Навчання і освіта України з початку 90-х років ХХ століття переживають складний і суперечливий процес переходу від стану, коли вони були приведені органами радянської влади в умовах СРСР до жорсткої однотипності за цілями, змістом і формами організації навчально-виховного процесу в середній загальноосвітній школі до демократичної національної системи організації навчання, освіти і виховання. Такий перехід не є простим. Це добре відомо педагогам, керівникам шкіл і органів народної освіти, в пам'яті яких ще міцно збереглися ознаки тоталітарної обов'язковості і однотипності цілей, змісту і форм організації навчання в середній і вищій школі різних типів.

Вдосконалення форм організації навчання, насамперед як форм рівноправного спілкування з учнями, організації їхньої продуктивної самостійної пізнавальної діяльності потребує створення умов для розвитку не лише мислення, а й серця, душі, цілісної особистості [5, 24].

Дальшого вдосконалення потребує урок як одна з найважливіших форм організації пізнавальної діяльності учнів у сучасних умовах. В найближчій перспективі, на нашу думку, урок має стати (якщо не для всіх учнів, то принаймні для певної їх частини) не єдиним і основним, а рівноправним з іншими формами організації навчання, наприклад, самостійною роботою,

консультаціями педагогів, стажуванням учнів-старшокласників на підприємствах, в наукових установах і ВНЗ, роботою з бібліотечним фондом тощо. Підвищуючи вимоги до розвиваючих і виховуючих функцій уроку, необхідно спростити деякі його «жорсткі ознаки». Важливо постійно наповнювати зміст уроків, інших форм організації навчання – лекцій, семінарів, практичних і самостійних робіт як культурно-історичним, морально-духовним змістом, так і найновішими здобутками нашого життя.

Докорінних змін потребує вся класно-урочна система навчання. Такі зміни мають бути спрямовані, вочевидь, насамперед на подолання її жорстоких рамок і вимог, які нерідко в сучасних умовах негативно позначаються на фізичному і психічному здоров'ї дітей, їх самопочутті тощо. Застиглі вимоги класно-урочної системи навчання нерідко прирікають учнів на пасивне слухання, поверхове засвоєння змісту, що не сприяє його творчій трансформації в їх серці, душі і розумі. При цьому знання часто не одухотворяються і не олюднюються. В результаті світогляд та інші інтегровані якості особистості формуються недостатньо.

Одним з найважливіших шляхів демократизації освіти є оновлення методів, прийомів навчальної діяльності учнів мають бути гуманістичні стосунки, партнерські відносини, принципи рівноправного діалогу вчитель-учень. Визначальною спрямованістю такої роботи є розвиток самостійності учнів, систематичне формування в них умінь виробляти свою точку зору.

Творчому зростанню методів і прийомів роботи з учнями сприяє реалізація принципів дискурсивності, проблемності в процесі індивідуального і парного, групового і колективного навчання – ілюстративно-пояснювальних, проблемно-пошукових, дослідницьких, а також рольових ігор, психологічних тренінгів, методів і прийомів ділового спілкування.

Ознайомлення учнів із архівними матеріалами, читання окремих уривків із стародруків, розповіді про культурні цінності наших предків, забуті в останні десятиріччя відомості з народної медицини, астрономії, математики і педагогіки – ці та інші методи, прийоми роботи розкривають першовитоки національної свідомості, історичної пам'яті, гуманістичної духовності.

Все більше робиться для того, щоб нові технології навчання пробуджували і зміцнювали вільне, невимушене, але творче комфортне самопочуття кожного учня на уроках, в позакласній роботі. Адже саме такі умови насамперед сприяють зростаючій самостійності, утвердженню гідності особистості.

Демократизація структури освіти передбачає також ґрунтовні зміни у навчальних планах шкіл, у програмах, у системі підручників. Сенс їх у тому, що забезпечити учневі (а також вчителеві) якнайширші можливості вибору, постійної орієнтації на те, що максимально відповідає природним обдаруванням і життєвим потребам усіх і кожного учня зокрема.

Можна окреслити ряд певних ознак, що притаманні демократичній системі освіти:

- роздержавлення школи, ліквідація існуючої в країні монополії на освіту та перехід до суспільно-державної системи, де особистість, суспільство і держава є рівними партнерами;

- децентралізація управління освітою, чітке розмежування між центром, регіональними та місцевими органами управління з максимальною передачею на місця функцій управління, в тому числі і в загальноосвітні заклади;
- участь місцевої влади і місцевої громадськості як в управлінні освітою через відповідні місцеві органи, так і безпосередньо в діяльності освітніх закладів, залучення додаткових місцевих ресурсів для їх розвитку, збудженні інтересу до проблеми освіти в місцевій спільності, випещуванні на цій основі освітньої громадськості;
- самостійність освіти у виборі стратегії свого розвитку, цілей, змісту, організації та методів роботи, їх юридична, фінансова та економічна самостійність;
- доступність освіти для всіх, незалежно від соціального положення, полу, расової, національної, релігійної приналежності;
- відкритість системи;
- право батьків та учнів на вибір школи, форми та профілю освіти, на навчання в недержавних загальноосвітніх закладах, на домашню освіту, на прискорену освіту за індивідуальними планами й програмами, на участь в управлінні загальноосвітнім закладом;
- право педагогів на творчість, на власний педагогічний почерк, на свободу вибору педагогічних концепцій, технологій, підручників і навчальних посібників, методів оцінювання навчальної діяльності учнів, на участь в управлінні загальноосвітнім закладом.

Таким чином, демократизація освіти – це цілісний процес, що має розгорнутий характер. В ньому можна виділити три контексти, які відповідають виділеним рівням шкільної системи і складають сукупність умов функціонуючого процесу.

Соціально-політичний контекст полягає у збереженні демократичної орієнтації соціально-політичного розвитку держави та суспільства, а також у юридичному та фактичному визнанні пріоритетної ролі системи освіти в ієрархії соціальних інститутів.

Головними характеристиками соціально-педагогічного контексту є створення і розвиток механізмів взаємовпливу суспільства і школи, демократизація усіх рівнів управління.

Власне педагогічний контекст включає такі ознаки демократизації освіти як партнерські відносини між усіма учасниками освітнього процесу, рівність усіх громадян у праві на одержання освіти, доступність якісної освіти, побудова змісту освіти на основі загальнолюдських цінностей, демократичних принципів.

Реалізація визначальних характеристик цих контекстів повинна складати умови для становлення вільної особистості.

Отже, демократизацію освіти можна визначити як цілісний процес, що забезпечує реалізацію сутнісних характеристик соціально-політичного, соціально-педагогічного та власне педагогічного контекстів і сприяє досягненню головної мети демократичного суспільства – становлення вільної особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березняк Є.С. Громадсько-демократичні структури в управлінні школою // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 2. – С. 164-171.
2. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 108.
3. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – К.: Радуга, 1994. – 62 с.
4. Закон України «Про внесення змін і доповнень до закону Української РСР «Про освіту» // Голос України. – 1996. – 25 квітня.
5. Сіднєв Л.М. Реформування системи. Що і як треба робити // Рідна школа. – 1995. – № 9. – С. 26-28.
6. Цветков В.В. Державне управління: основні фактори ефективності. – Х., 1996. – С. 154.